

Koncepcja reformy Kościoła Katolickiego krajów niemieckich w myśli i praktyce ks. Ignaza Heinricha von Wessenberga (1774-1860)

Słowa kluczowe: Kościół Rzymskokatolicki, wessenbergianizm, starokatolicyzm, reforma Kościoła

Keywords: Roman Catholic Church, Wessenbergerianism, Old Catholicism, reform the Church

Streszczenie

Artykuł został poświęcony teoretycznym i praktycznym aspektom działalności reformatorskiej ks. barona Ignaza Heinricha von Wessenberga (1774-1860), który najpierw jako wikariusz generalny (1802-1817), a następnie administrator diecezji Konstancji (1817-1827), bez powodzenia dążył do utworzenia autonomicznego Niemieckiego Kościoła Narodowego z własnym prymasem i synodem oraz zniesienia obowiązkowego celibatu duchownych. Twórcy wessenbergianizmu udało się jednak skutecznie rozwinąć i unowocześnić system kształcenia dzieci, młodzieży i kleru, wprowadzić język niemiecki przy sprawowaniu nabożeństw kościelnych oraz sakramentów i sakramentaliów. Jego zasługą było rozpowszechnienie wśród duchowieństwa i wiernych Pisma Świętego i dzieł ojców Kościoła w języku narodowym oraz ograniczenie pielgrzymek i kultu świętych. Reakcją Rzymu na reformy ks. Ignaza von Wessenberga było rozwiązanie przez papieża Leona XII (1823-1829) biskupstwa Konstancji i powołanie na jego miejsce arcybiskupstwa z siedzibą we Fryburgu Bryzgowijskim. Do większości idei i postulatów głównego teoretyka wessenbergianizmu nawiązały Kościoły starokatolickie, które doprowadziły do przywrócenia ustroju synodalno-episkopalnego i języka narodowego w liturgii oraz ograniczenia praktyk dewocyjnych i zniesienia obowiązkowego celibatu duchownych.

* Dr hab. Borys Przedpełski jest profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Historii Kościoła Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

Abstract

The article concentrates on theoretical and practical aspects of reformist activity undertaken by clergyman and baron Ignaz Heinrich von Wessenberg (1774-1860) who, originally as a vicar-general (1802-1817) and later as the administrator of the diocese of Constance (1817-1827) ineffectively advocated the autonomy of German National Church, with its own primate and synod, as well as abolition of celibacy of clergy. Yet, the founder of Wessenbergianism was successful in developing innovative educational system for children, teenagers and clergy and also in introducing German language in liturgical services, sacraments and sacramentals. It is to his credit that he widespread, among clergy and congregation members, the German version of the Bible and Fathers of the Church writings. He also constricted pilgrimage and hagiolatry. In reaction to Wessenberg's reforms Pope Leo XII (1823-1829) dissolved the diocese of Constance which became part of the newly established archdiocese of Freiburg. Most of Wessenberg's ideas and demands were adopted by Old Catholic Churches, which resulted in restoration of synodal and episcopal order as well introduction of national languages in liturgical services, restricting bigotry and abolition of celibacy of clergy.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie koncepcji reformy Kościoła Katolickiego krajów języka niemieckiego w myśli i praktyce ks. barona Ignaza Heinricha von Wessenberga (1774-1860), katolickiego teologa, historyka, pedagoga i działacza społecznego, pełniącego funkcję wikariusza generalnego (1802-1817), a następnie administratora diecezji konstancjańskiej (1817-1827), uważanego za krzewiciela liberalizmu katolickiego i zwolennika „religii serca”.

Opracowanie obejmuje następujące zagadnienia: sytuacja Kościoła Katolickiego kręgu niemieckiego w pierwszej połowie XIX wieku; życie i działalność twórcy wessenbergianizmu; plan utworzenia autonomicznego Niemieckiego Kościoła Katolickiego; unowocześnienie systemu edukacyjnego dzieci, młodzieży i kleru; wprowadzenie elementów narodowych do liturgii kościelnej; ograniczenie praktyk dewocyjnych; dążenie do zniesienia obowiązkowego celibatu duchowieństwa; wpływ wessenbergianizmu na powstanie starokatolicyzmu.

Sytuacja Kościoła Katolickiego kręgu niemieckiego w I poł. XIX wieku

W pierwszej połowie XIX stulecia Kościół Rzymskokatolicki w Niemczech ze względu na narastające tendencje antyklerykalne i sekularyzacyjne, wojny napoleońskie oraz rewolucję społeczną, zwaną Wiosną Ludów, znajdował się w trudnej sytuacji duchowej, moralnej, finansowej i kadrowej. Franz Xaver Kraus (1840-1901), znany niemiecki historyk Kościoła i sztuki, opisał te problemy w przejmujący sposób:

„Ciężki marazm ogarnął katolików. Kler w dużej części ulegał wpływom protestantyzmu lub nowej filozofii, na skutek sekularyzacji wielu biskupstw i klasztorów uległ osłabieniu ideał chrześcijaństwa, kapłaństwa i właściwej postawy w życiu kościelnym; nastąpiło wzmocnienie idei rewolucyjnych kosztem duchowo-religijnych. Ograniczenie chrześcijaństwa do uniwersalnej religii humanitarnej objęło wszystkie warstwy wykształconego społeczeństwa” (Kraus 1875, 36).

W 1801 roku w następstwie pokoju zawartego w Lunéville między Świętym Cesarstwem Rzymskim Narodu Niemieckiego a Francją Kościół Katolicki utracił na terenie Rzeszy wiele biskupstw, opactw i klasztorów.

Dwa lata później, po przyjęciu pod naciskiem władz francuskich uchwały Głównej Deputacji Rzeszy, doszło do dalszego osłabienia stanu majątkowego Eklezji Rzymskokatolickiej na ziemiach niemieckich. Warto pamiętać, że w ramach sekularyzacji dokonano wtedy likwidacji 2 elektoratów duchownych (koloński i trewirski), 2 stolic arcybiskupich (moguncka i salzburska), 19 biskupstw książęcych, 44 opactw, 200 klasztorów i wszystkich szkół klasztornych (Korybut-Woroniecki 2006, 22), a nawet skonfiskowano kościelne dobra ziemskie i zburzono wiele kościołów (Urbisch 2006, 9).

W 1806 roku cesarz Napoleon I podporządkował ziemie niemieckie, tworząc Związek Reński (niem. *Rheinbund*). Pod okupacją francuską Kościół Rzymskokatolicki w Niemczech nie mógł swobodnie prowadzić swojej działalności duszpasterskiej i oświatowej. Władze napoleońskie

ograniczyły praktyki kościelne do minimum, pozwalając duchownym na odprawianie Mszy Świętej i nabożeństw tylko w niedzielę i najważniejsze święta. Poza tym zamknięto większość uczelni katolickich, z wyjątkiem uniwersytetów we Fryburgu i Würzburgu (Korybut-Woroniecki 2006, 52).

Nawet po utworzeniu Związku Niemieckiego (niem. *Deutscher Bund*) – (1815) sytuacja wewnętrzna Kościoła Katolickiego w Niemczech nadal była trudna. W 1817 roku zaledwie trzy niemieckie diecezje katolickie miały swoich ordynariuszy (Bihlmeyer, Tüchle 1934, 314). Wprawdzie po zawarciu konkordatu między Bawarią a Stolicą Rzymską (5 lipca 1817) utworzono dwie metropolie kościelne (monachijska i bamberska) oraz zwrócono Kościołowi wiele klasztorów i majątków, ale o nominacji biskupów decydował król. Dopiero w 1827 roku dzięki porozumieniu między niemieckimi państwami Górnego Renu (Wirtembergia, Hesja, Nassau, Nassau-Darmstadt i Badenia) a Rzymem przywrócono kapitułom katedralnym prawo wybierania biskupów. Kompromis ten okazał się jednak przejściowy, bo już w 1830 roku pięć wymienionych państw Związku Niemieckiego zastrzegło sobie prawo do ponownego mianowania biskupów przez władze świeckie. Sytuacja ta nie uległa większym zmianom do połowy XIX stulecia.

Na podstawie przedstawionych faktów można stwierdzić, że w omawianym okresie Kościół Rzymskokatolicki krajów języka niemieckiego z powodu skomplikowanych warunków społeczno-politycznych był poważnie osłabiony zarówno pod względem organizacyjnym, jak i materialnym. W istniejącej sytuacji w katolickich kręgach reformatorskich zgłaszano inicjatywy zmierzające do poprawy funkcjonowania krajowych struktur kościelnych oraz rozwinięcia możliwie szerokiej działalności duszpasterskiej, uwzględniającej potrzeby duchowe, kulturalne, narodowe i społeczne duchowieństwa i wiernych.

Życie i działalność twórcy wessenbergianizmu

Jednym z czołowych przedstawicieli Oświecenia katolickiego¹ i zwolenników odnowy rzymskiego katolicyzmu pierwszej połowy XIX wieku okazał się ks. Ignaz Heinrich von Wessenberg. Uważa się go za twórcę ostatniego wewnątrzkatolickiego ruchu reformatorskiego krajów niemieckich, występującego przeciwko kurialnemu centralizmowi. Jako aktywny duchowny i główny teoretyk wessenbergianizmu działał na terenie rozległej diecezji Konstancji (45.000 km²), obejmującej południowe Niemcy i niemieckojęzyczną Szwajcarię, diecezji liczącej w początkach XIX wieku około 1,5 miliona wiernych i 6.500 księży (Krahl 1975, 6). W latach 1802-1827 wprowadził tam szereg reform o charakterze kościelno-religijnym i społeczno-kulturalnym.

Ignaz Heinrich von Wessenberg-Ampringen urodził się 4 listopada 1774 roku w Dreźnie, stolicy Saksonii, nazywanej „Florencją nad Łabą”, w zamożnej rodzinie, wywodzącej się ze szlacheckiego rodu szwabskiego (Ch. 1915, 215). Jego rodzicami byli baron Johann Philipp Carl von Wessenberg-Ampringen (1717-1794), minister saski, oraz hrabina Maria Walburga von Thurn-Valsassina (1741-1781) (Beck 1874, 1).

Przyszłego twórcę wessenbergianizmu wychowywano w duchu febronianizmu i józefinizmu oraz racjonalistycznej myśli francuskiej. Początkowo uczył się w domu rodzinnym pod kierunkiem prywatnych nauczycieli, poznając kilka języków obcych (francuski, grecki, łaciński) oraz dzieła znanych pedagogów i teologów, wśród których poczesne

¹ Oświecenie katolickie (niem. *katholische Aufklärung*), czyli katolicyzm oświecony, był to reformatorski prąd odnowy w łonie Kościoła Rzymskokatolickiego, działający w osiemnastowiecznej i dziewiętnastowiecznej Europie, głównie w krajach germańskich i romańskich. Rozwijał się przez okres 60 lat (1770-1830) jako reakcja na centralistyczną politykę papieżstwa. Propagował powrót do źródeł wiary chrześcijańskiej, dążenie do odnowy intelektualnej i moralnej kleru, popieranie odpowiedzialnego i służebnego duszpasterstwa parafialnego, upowszechnianie wśród ludu Pisma Świętego, zwalczanie wszelkich przesądów i zabobonów. Więcej na ten temat zob. Merkle 1909; 1910; Klueting 1993.

miejsce zajmowali François Fénelon de Salignac de la Mothe (1651-1715), rzymskokatolicki arcybiskup Cambrai, oraz Johann Caspar Lavater (1741-1801), teolog i pisarz ewangelicko-reformowany (Bangert 2009, 19-20).

Następnie młody Ignaz odbył studia teologiczno-filozoficzne w Augsburgu, Würzburgu, Dillingen i Wiedniu. Jednym z jego mistrzów i nauczycieli był Johann Michael Sailer² (1751-1832), znany niemiecki pedagog i teolog, późniejszy biskup Ratyzbony (1829-1832).

W 1796 roku Ignaz von Wessenberg rozpoczął współpracę z Carlem Theodorem von Dalbergiem³ (1744-1817), księciem biskupem Konstancji (1799-1817) i zarazem ostatnim arcykanclerzem Rzeszy Niemieckiej. Dwa lata później został mianowany przez ordynariusza diecezji konstancjańskiej kanonikiem najpierw w Augsburgu, następnie w Konstancji, a w 1799 roku otrzymał święcenia subdiakonatu (Bangert 2009, 28).

W 1801 roku biskup Carl Theodor von Dalberg wysłał subdiakona Ignaza z misją specjalną do Berna, chcąc w ten sposób zabezpieczyć interesy szwajcarskiej części katolickiej diecezji konstancjańskiej. Warto dodać, że misja ta spotkała się ze zrozumieniem szwajcarskich władz państwowych i zakończyła się sukcesem (Beck 1862, 83-91).

W 1802 roku Ignaz von Wessenberg będąc już diakonem objął funkcję wikariusza generalnego biskupa Carla Theodora von Dalberga (Ott 1912, 590). Jako najbliższy współpracownik ordynariusza diecezji konstancjańskiej dał się poznać jako zwolennik reform kościelnych w zakresie wewnętrznego zarządzania, kształcenia kleru oraz nadania liturgii kościelnej charakteru narodowego. Nic więc dziwnego, że w 1811 roku obaj wzięli udział we francuskim soborze narodowym w Paryżu, na którym przyjęto uchwały dotyczące reformy Kościoła Katolickiego we Francji (Beck 1862, 171-205).

² Szerzej na temat tej postaci zob. Anonim 1876, 140-141; Lang 1932; Esser 2007, 329-344.

³ Więcej na temat tej postaci zob. Dalberg 1874, 3-5; Bastgen 1917; Wawrykowa 1982, 210-230; Färber 1994; Färber, Klose, Reidel 1994; Hausberger 1995.

Rok później, 38-letni twórca wessenbergianizmu, otrzymał w Fuldzie upragnione święcenia kapłańskie, z rąk księcia biskupa Carla Theodora von Dalberga (Bangert 2009, 33). Dwa lata później, w 1814 roku zapadła niekorzystna dla biskupstwa konstancjańskiego decyzja Stolicy Rzymskiej o odłączeniu od niego części szwajcarskiej. Decyzja ta drastycznie ograniczyła dotychczasową jurysdykcję biskupa Carla von Dalberga i jego wikariusza generalnego.

W 1817 roku, po śmierci księcia biskupa Carla, miejscowa kapituła katedralna jednogłośnie wybrała ks. Ignaza Heinricha von Wessenberga administratorem diecezji Konstancji. Wybór ten nie został jednak zatwierdzony przez Rzym ze względów personalnych, mimo energicznych starań podjętych nie tylko przez twórcę wessenbergianizmu⁴, ale również wielkiego księcia Badenii Karla Ludwiga Friedricha (1786-1818) i rząd badeński. Znamienny jest fakt, że papież Pius VII (1800-1823) w dniu 15 marca tegoż roku wydał brewe apostolskie, w którym nie uznał ks. Ignaza za nowego rządzącego biskupstwa konstancjańskiego (*Meyers Konversations-Lexikon* 1890: 549).

W 1827 roku, po rozwiązaniu przez Stolicę Apostolską biskupstwa Konstancji, największej diecezji rzymskokatolickiej w Niemczech i Europie (istniejącej przeszło 1200 lat), na mocy decyzji papieża Leona XII (1823-1829), ks. Ignaz ustąpił ze stanowiska administratora diecezji, poświęcając się działalności naukowej, literackiej, politycznej i charytatywnej. Najwięcej czasu poświęcił pisarstwu. Jego pasją była również aktywność na rzecz dobra obywateli. W latach 1848-1849 jako deputowany frakcji liberalnej aktywnie uczestniczył w pracach Parlamentu

⁴ Ks. Ignaz Heinrich Wessenberg podczas pobytu w Rzymie od lipca do grudnia 1817 roku wielokrotnie zabiegał o zatwierdzenie na stanowisko administratora biskupstwa Konstancji i przedstawił postulaty dotyczące przyznania tej diecezji szerokiej autonomii kościelnej. Ówczesny sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej kard. Ercole Marchese Consalvi (1757-1824) na polecenie papieża Leona XII odrzucił wszystkie postulaty twórcy wessenbergianizmu, oskarżając go o podważanie boskiej natury Chrystusa, zarządzanie diecezją Konstancji bez zgody Stolicy Rzymskiej i dążenie do oderwania Niemieckiego Kościoła Katolickiego od papieżstwa.

Frankfurckiego. Niestrudzenie walczył o wolność słowa, sumienia i wyznania oraz niezawisłość sądów. Pomagał też ludziom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej. W 1855 roku założył w Konstancji Zakład pomocy dla dziewcząt moralnie zaniedbanych (niem. *Rettungsanstalt für sittlich vorwahrloste Mädchen*), który później na podstawie testamentu został przekształcony w Centrum Socjalne im. Ignaza Heinricha von Wessenberga (niem. *Wessenberg-Sozialzentrum*) (Braun 1989, 85). Przed śmiercią w specjalnym testamencie podarował ulubionemu miastu, w którym mieszkał i działał w latach 1799-1860, swój bogaty księgozbiór (20.000 woluminów) oraz bardzo cenny zbiór obrazów, miedziorytów i litografii (Krahl 1975, 7).

Ignaz Heinrich von Wessenberg zmarł 9 sierpnia 1860 roku w Konstancji w wieku 86 lat. Pochowano go w lewej części nawy bocznej dawnej katedry.

Mimo opozycyjnej postawy wobec Rzymu nawet w kręgach neo-ultramontańskich przyznawano, że miał on niekwestionowane zasługi i zdolności: „Nie ulega wątpliwości, że Wessenberg z natury posiadał wiele niepospolitych zalet, a więc wybitny talent organizatorski, zdumiewającą pracowitość, umiejętność obcowania z ludźmi, charakter słodki, usłużność, dobroczynność, wreszcie nieskalane obyczaje” (Ch 1915, 215).

Twórca wessenbergianizmu napisał wiele interesujących dzieł o tematyce historycznej, pedagogicznej, filozoficznej i praktyczno-teologicznej oraz utworów literackich (wierszy, pieśni i dramatów). Łącznie zachowało się 460 prac jego autorstwa⁵, w tym 58 obszernych (Krahl 1975, 7).

⁵ Ważniejsze prace ks. Ignaza Heinricha von Wessenberga zostały wymienione w Bibliografii (zob. Wessenberg 1801a; 1801b; 1808; 1809-1827; 1812a; 1812b; 1814; 1818; 1825; 1827; 1831; 1833; 1835; 1840; 1844; 1857; 1865; 1869; 1968; 1970; 1979; 1987).

Plan utworzenia autonomicznego Niemieckiego Kościoła Katolickiego

Ks. Ignaz Henrich von Wessenberg – jako zwolennik ustroju synodalno-episkopalnego – był orędownikiem utworzenia autonomicznego Narodowego Kościoła Katolickiego, w jedności wiary i moralności z Rzymem, ale nie w bezpośredniej zależności jurysdykcyjnej od Stolicy Apostolskiej. Nawiązywał on do nauki i porządku niepodzielonego Kościoła Katolickiego pierwszego tysiąclecia, uchwał Soboru Konstancjańskiego (1414-1418), tendencji reformistycznych siedemnastowiecznego gallikanizmu oraz postulatów osiemnastowiecznego febronianizmu i józefinizmu. Deklarował się jako bezpośredni kontynuator myśli reformatorskiej febronianizmu, zwłaszcza jego twórcy Johanna Nikolausa von Hontheima (1701-1790), biskupa sufragana archidiecezji trewirskiej, posługującego się pseudonimem literackim Febroniusz, autora dzieła o ustroju Kościoła pt. *Justini Febronii J[uris] C[onsul]ti de statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis liber singularis, ad reuniendos dissidentes in Religione Christianos compositus* z roku 1763 oraz *Punktacji Emskiej* z roku 1786, deklaracji programowej niemieckiego episkopalizmu, ogłoszonej w uzdrowisku Ems pod Koblencją przez książąt duchownych (elektorów Kolonii, Moguncji, Trewiru i arcybiskupa Salzburga). Uważał, że febronianistyczna koncepcja zmierzająca do utworzenia Kościoła Rzeszy była słuszną w aspekcie kolegializmu i wewnętrznej autonomii, przy jednoczesnym pozostaniu w luźnym związku z Rzymem.

Twórca wessenbergianizmu swój szczegółowy plan na temat Kościoła Niemieckiego przedstawił na soborze narodowym w Paryżu (1811), Kongresie Wiedeńskim (1814-1815) oraz w kilku książkach, głównie w anonimowym traktacie pt. *Die deutsche Kirche. Ein Vorschlag zu ihrer neuen Begründung und Einrichtung* (z 1815 roku) i pracy *Betrachtungen über die Verhältnisse der Katholischen Kirche im Umfange des Deutschen Bundes* (Wassenberg 1818).

Ignaz Heinrich von Wessenberg, jako uczestnik paryskiego soboru narodowego, który obradował od 17 czerwca do 20 lipca 1811 roku, wyraził poparcie dla wspólnych dążeń katolików francuskich, niemieckich i włoskich na rzecz zorganizowania w poszczególnych krajach autonomicznych Kościołów katolickich o charakterze narodowym (Beck 1862, 174-175).

Wydawało się, że najlepszą okazją do prezentacji programu utworzenia Niemieckiego Kościoła Narodowego był Kongres Wiedeński, który odbywał się od 30 maja 1814 do 9 czerwca 1815 roku z udziałem monarchów, dyplomatów, polityków i duchownych z całej niemal Europy. Dzięki energicznym zabiegom ks. Ignaza Heinricha von Wessenberga, który jako pełnomocnik prymasa Carla von Dalberga wziął udział w Kongresie, została na nim podjęta niemiecka kwestia kościelna. Koncepcja ta spotkała się z poparciem i zrozumieniem dyplomatów Austrii i Prus (Banaszak 1991, 82). Dzięki temu powołano Komitet Niemiecki, na którego czele stanął książę Klemens Lothar von Metternich (1773-1859), znany polityk austriacki.

W dniu 27 listopada 1814 roku ks. Ignaz przedstawił na Kongresie dwa memoriały (jeden obszerny i jeden zwięzły) w sprawie nowej organizacji Kościoła Katolickiego w Niemczech i potrzeby zapewnienia mu autonomii (Schirmer 1910, 25). Twórca wessenbergianizmu domagał się w nich z jednej strony ograniczenia zakresu władzy papieża i Kurii Rzymskiej, z drugiej zaś przyznania prymasowi Niemiec prawa mianowania arcybiskupów i biskupów niemieckich (Gilg 1946, 50). Wikariusz generalny biskupstwa Konstancji pod koniec Kongresu w kwietniu 1815 roku opublikował anonimowo traktat pt. *Die deutsche Kirche. Ein Vorschlag zu ihrer neuen Begründung und Einrichtung*. Domagał się on w nim utworzenia Niemieckiego Kościoła Narodowego, który pod względem administracyjnym miał być oparty na zasadach wewnętrznej autonomii. W jego rozumieniu rozporządzenia papieża powinny być realizowane w Kościele lokalnym, ale po zatwierdzeniu przez władzę Niemiec oraz arcybiskupów i biskupów niemieckich. Wprawdzie

Reformator katolicyzmu z Konstancji nie chciał całkowicie zrywać z Rzymem, ale był pozytywnie nastawiony do niezależnego od Stolicy Apostolskiej Kościoła Rzymskokatolickiego Starobiskupiego Kleru w Holandii (późniejszego Kościoła Starokatolickiego Niderlandów), który stworzył w latach 20. XVIII wieku własne (w pełni niezależne) struktury administracyjno-kościelne, głównie ze względów prawno-kanonicznych i z powodu niesłusznego posądzenia go przez Rzym o popieranie jansenistycznej nauki o łasce tylko dla wybranych (szerzej zob. Oeyen 1983, 269-277).

Plany założenia Niemieckiego Kościoła Narodowego przedstawione i popierane przez ks. Ignaza Heinricha von Wessenberga nie zostały uwieńczone powodzeniem przede wszystkim z powodu oporu ze strony Rzymu, nuncjatury apostolskiej w Lucernie oraz sprzeciwu tak zwanych państw średnich (Bawaria, Saksonia, Hanower, Hesja-Darmstadt, Badenia i Wirtembergia), które uznawały za słuszny wyłącznie terytorialny system kościelny (Denzler, Andresen 2005, 444).

Unowocześnienie systemu edukacyjnego dzieci, młodzieży i kleru

Wyrazem troski twórcy wessenbergianizmu o reformę systemu kształcenia dzieci, młodzieży i kleru w południowo-zachodnich Niemczech i niemieckojęzycznej części Szwajcarii, było opracowanie i wprowadzenie nowego programu nauczania w oświacie ludowej oraz w szkołach pedagogicznych i seminariach duchownych w Meersburgu i Lucernie, a także organizowanie konferencji pastoralnych dla księży. Chcąc poznać poglądy Wessenberga na temat metod i zakresu kształcenia należy sięgnąć po jego prace pedagogiczne, wśród których należy wymienić: *Elementarbildung des Volkes im Achtzehnten Jahrhundert* (1814), *Die Elementarbildung des Volkes in ihrer fortschreitenden Ausdehnung und Entwicklung* (1835), *Betrachtungen über die wichtigsten Gegenstände im Bildungsgange der Menschheit* (1836). Cennym źródłem dla poznania prac ks. Ignaza z teologii pastoralnej są jego publikacje zamieszczone na łamach czasopisma *Archiv für Pastorkonferenzen in den Landkapiteln*

des Bisthums Konstanz, które ukazywało się w Meersburgu przez 23 lata (1804-1827).

Znaczące miejsce w działalności ks. Ignaza Heinricha von Wessenberga jako pedagoga zajmowała kwestia organizowania sieci bibliotek, czytelni oraz szkół powszechnych i pedagogicznych dla ludu w celu zapewnienia młodym ludziom dostępu do wiedzy i kultury. Opierając się na postępowych doświadczeniach i rozwiązaniach pedagogicznych Johanna Heinricha Pestalozziego (1746-1827) i Johannesesa Heinricha Zschokke (1771-1848) twórcą wessenbergianizmu wspierał wysiłki na rzecz rozwijania szeroko pojętej edukacji przez kształcenie nauczycieli i zakładanie nowych szkół nie tylko w mieście, ale również na wsi, w tym na trudno dostępnych terenach górskich. Twórca wessenbergianizmu bardzo dobrze rozumiał, że „kraje, gdzie kultura ludowa osiągnęła wysoki poziom rozwoju, zabezpieczyły się przed buntem, anarchią i fanatyzmem” (Wessenberg 1835, III).

Ignaz Heinrich von Wessenberg jeszcze jako wikariusz diecezji Konstancji duże znaczenie przywiązywał do właściwego nauczania religii dzieci i młodzieży. Rozumiejąc tę potrzebę opracował on specjalny podręcznik pt. *Katechismus oder Leitfaden zum christkatholischen Religionsunterricht* (Wessenberg 1812b). Znajdujemy w nim omówienie takich kwestii jak: wiara, miłość, grzech, środki służące rozwijaniu cnoty (modlitwa, nabożeństwa, sakramenty), sprawy ostateczne człowieka i nadzieja.

Ks. Ignaz – jako wikariusz generalny, a potem administrator diecezji – zwracał szczególną uwagę na progresywne, rozwijające, usystematyzowane i wszechstronne *ratio studiorum* kleryków, podkreślając znaczenie wiedzy teologiczno-filozoficznej i ogólnej oraz sposób traktowania obowiązków pastoralnych, w tym modlitwy oraz pracy nad sobą i powierzonym ludem. W seminariach duchownych znajdujących się pod nadzorem ks. Ignaza von Wessenberga zrezygnowano z nauczania scholastycznej teologii. Największy nacisk położono na przedmioty należące do teologii praktycznej: teologię pastoralną, katechetykę i homiletykę.

Bardzo ważną rolę w doksztalczeniu kapłanów diecezji konstancjańskiej odegrały specjalne konferencje o charakterze duszpasterskim.

Często organizowane przez ks. Ignaza konferencje pastoralne dla duchowieństwa służyły propagowaniu i rozwijaniu praktycznych umiejętności i zalet duszpasterskich, niezbędnych w owocnym i skutecznym wypełnianiu swojego powołania i posłannictwa. Ojciec wessenbergianizmu konieczność ich organizowania uzasadnił w następujący sposób:

„Konferencje stanowią wzorcową szkołę ćwiczeń dla duszpasterzy: wzbogacają rozum o pożyteczną wiedzę; rozpraszają szkodliwy wpływ błędów i przesądów na ducha chrześcijańskiej nauki; ożywiają i rozpalają wśród duchowieństwa zamiłowanie do studiowania nauk; ubogacają poziom mentalny duchownych najcenniejszymi, najszlachetniejszymi wartościami; zwracają uwagę na autentyczne potrzeby zbawienia duszy; mobilizują do ambitnego współzawodnictwa i ducha obywatelskiego między nimi; udaremniają wietrzenie «soli ziemi» i zapewniają zwycięstwo światłości nad ciemnością” (Verordnung vom 5. Januar 1805, za Schirmer 1913, 167).

Dzięki tym konferencjom opublikowano wiele interesujących i pożytecznych artykułów i opracowań dotyczących kwestii duszpasterskich oraz poprawiono charakter i jakość służby kościelnej kleru katolickiego. Warto pamiętać, że przyczyniły się one m.in. do zmniejszenia opłat za posługi religijne, określanych jako *iura stolae*.

Wprowadzenie elementów narodowych do liturgii kościelnej

Ks. Ignaz Heinrich von Wessenberg – jako czołowy reprezentant katolickiego ruchu neologicznego – opowiadał się za wprowadzeniem na terenie swojej diecezji reformy Mszy Świętej i nabożeństw w duchu narodowym. Jego celem było z jednej strony usunięcie barokowych elementów liturgicznych z ceremonii religijnych, z drugiej zaś stopniowe zastąpienie w liturgii łaciny językiem ojczystym. W rozumieniu rządu biskupstwa Konstancji „Liturgia jest zewnętrznym wyrazem pobożności, nauką i uosobieniem ceremonii i działań, które na podstawie

postanowienia boskiego i kościelnego są spełniane przez sprawowanie ofiary Mszy Świętej, udzielanie sakramentów i innych czynności kościelnych” (Wessenberg 1804, 409). Według twórcy wessenbergianizmu Msza Święta powinna przede wszystkim „przypominać o życiu, nauce, cierpieniu i śmierci Jezusa Chrystusa” (Wessenberg 1812b, 200).

Za doniosłe zarządzenie ks. Ignaza Heinricha von Wessenberga należy uznać wprowadzenie w każdą niedzielę i święta kościelne nabożeństwa Słowa Bożego. Pomysłodawca tej inicjatywy priorytet przyznał głoszeniu i słuchaniu Słowa Bożego oraz sprawowaniu Świętej Eucharystii. Twórca wessenbergianizmu dbał przy tym o to, aby przekaz liturgiczny był zrozumiały dla wszystkich wiernych. Dlatego wydał drukiem śpiewniki i modlitewnik w języku ojczystym (*Christkatholisches Gesang- und Andachtsbuch zum Gebrauche bei der öffentlichen Gottesverehrung in dem Bisthum Konstanz* {Wessenberg 1812a}; *Lieder und Hymnen zur Gottesverehrung des Christen in dem Bisthum Constanz* {Wessenberg 1825}) oraz niemiecki rytuał (*Ritual nach dem Geist und den Anordnungen der katholischen Kirche, oder praktische Anleitung für den katholischen Seelsorger zur erbaulichsten und lehrreichen Verwaltung des liturgischen Amtes. Zugleich ein Erbauungsbuch für die Gläubigen* {Wessenberg 1831}, którego II wydanie ukazało się w 1833 roku). Nie można zapominać też, że ks. Ignaz wprowadził język niemiecki do nabożeństw, w tym Jutrzni i Nieszporów, oraz do niektórych części Mszy Świętej. Dzięki jego inicjatywie i determinacji język ojczysty zaczął obowiązywać przy sprawowaniu sakramentów i sakramentaliów (konsekrowaniu kościołów i ołtarzy, poświęcaniu cmentarza, dewocjonalistów, domów, dzwonów, krzyża, naczyń liturgicznych, szat kościelnych itp. oraz udzielaniu błogosławieństw). Miało to wielkie znaczenie dla wzrostu świadomości narodowej i religijnej wiernych, którzy mogli lepiej zrozumieć prawdy dogmatyczne i wartości moralne głoszone przez Kościół Katolicki w krajach języka niemieckiego.

Ograniczenie praktyk dewocyjnych

Wysiłek reformatorski ks. Ignaza von Wessenberga koncentrował się również na ożywieniu życia religijnego przez pogłębienie żywych relacji duchownych i świeckich z Bogiem oraz zwalczanie wszelkich przejawów dewocji, przesądów i zabobonów. Warto podkreślić, że była mu obca fałszywa i obłudna pobożność. W oparciu o Pismo Święte, dzieła ojców Kościoła, zwłaszcza św. Augustyna z Hippony (354-430), główny teoretyk wessenbergianizmu uważał, że zbawienie człowieka nie tyle zależy od formalistycznego uczestnictwa w ceremoniach i praktykach religijnych, co od dobrowolnej, głębokiej, owocnej i praktycznej realizacji zasad biblijnych i ewangelicznych dzięki silnej wierze, konsekwentnemu posłuszeństwu wobec Boga i czynnej miłości bliźniego. W związku z tym twórca wessenbergianizmu występował przeciwko tradycyjnym formom okazywania pobożności, w tym odpustom, bractwom, nadmiernemu kultowi maryjnemu i świętych, odmawianiu różańca podczas Mszy Świętej, zbyt częstym benedykcjom kościelnym, pielgrzymkom, procesjom błagalnym i spowiedziom. Poza tym ograniczył egzorcyzmy i zredukował liczbę świąt kościelnych. Dzięki jego decyzjom zrezygnowano w diecezji Konstancji z zaklinalnia diabła, duchów, ludzi, zwierząt, budynków i pokarmów.

Według ks. Ignaza w życiu religijnym najistotniejsze jest autentyczne zaangażowanie wewnętrzne wiernych, a nie tylko zewnętrzny udział w nabożeństwach. Według twórcy wessenbergianizmu katolik w praktycznym tego słowa znaczeniu powinien codzienną, dojrzałą i odpowiedzialną postawą życiową w Kościele, rodzinie i pracy potwierdzać przynależność do Chrystusa i wspólnoty dzieci Bożych.

Dążenie do zniesienia obowiązkowego celibatu duchowieństwa

W XIX wieku kwestia celibatu kleru była przedmiotem sporu prowadzonego w kręgu teologów katolickich krajów języka niemieckiego (szerzej zob. Picard 1975). W dyskursie tym aktywnie uczestniczył ks. Ignaz Heinrich von Wessenberg (zob. Küry 1915, 132-161; 297-315; 422-443;

Gilg 1960, 129-149). Twórca wessenbergianizmu jednoznacznie opowiadał się za zniesieniem obowiązkowego bezżeństwa księży ze względu na prawo zawierania małżeństw między duchownymi a kobietami w pierwszym tysiącleciu chrześcijaństwa. Przypominał, że wprowadzony przez papieża Grzegorza VII (1073-1085) na tak zwanym „synodzie postnym” (1075) nakaz przestrzegania celibatu przez duchownych łacińskich, potwierdzony przez Sobór Laterański II (1139) i Sobór Trydencki (1545-1563), nie miał uzasadnienia w Piśmie Świętym i Tradycji pierwszych wieków Kościoła. Wskazywał, że apostołowie, w tym święci Piotr i Filip, byli żonaci. Pierwszy z nich miał synów, a drugi również córki. Główny teoretyk wessenbergianizmu na podstawie listów św. Pawła (1 Kor 9,5; 1 Tm 3,2.4-5; Tt 1,6) uważał, że biskup, prezbiter i diakon może ożenić się, mieć dzieci i być głową rodziny (*Kirche für Christen heute* 1994, 161).

Rządca diecezji Konstancji nie pozostawał odosobniony w swoich poglądach. Warto pamiętać, że pod wpływem postulatów ks. Ignaza około 1820 roku katolicki kler środkowo-niemiecki zaczął domagać się zniesienia obligatoryjnego celibatu księży. Poza tym w latach 1826-1831 część duchownych rzymskokatolickich diecezji wrocławskiej zainicjowała ruch na rzecz klerogamii (małżeństw kleru), który zbierał w tym celu podpisy w całym kraju (Umiński 1960, 410). W 1828 roku dwaj wrocławscy teolodzy katolicycy Johann Anton Theiner (1799-1860) i jego brat Augustin (1804-1874) wydali 2-tomowe dzieło pt. *Die Einführung der erzwungenen Ehelosigkeit bei den christlichen Geistlichen und ihre Folgen. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte*, w którym wystąpili przeciwko obowiązkowemu celibatowi duchownych (Küry 1996, 54).

W XIX stuleciu żądanie zniesienia przymusowego bezżeństwa księży sformułowano również na terenie Szwajcarii. Jednym z orędowników tego ruchu w tym kraju był ks. Alois Fuchs (1794-1855), katolicki duchowny w Rapperswilu, który w 1833 roku przedstawił swoje krytyczne poglądy na temat celibatu w opublikowanym kazaniu *Ohne Christus kein Heil für die Menschheit in Kirche und Staat* (Küry 1996, 55).

Wpływ wessenbergianizmu na powstanie starokatolicyzmu

Wessenbergianizm jako odśrodkowy ruch episkopalistyczny, aktywnie rozwijający się w pierwszych trzech dekadach XIX stulecia, na terenie rzymskokatolickiej diecezji konstancjańskiej, miał znaczący wpływ na powstanie starokatolicyzmu. Teza ta wynika z faktu, że zainicjowany przez ks. Ignaza Heinricha von Wessenberga ruch odegrał doniosłą rolę w teoretycznych i praktycznych wysiłkach na rzecz przywrócenia w krajach niemieckich dawnych zasad doktrynalnych, liturgicznych i organizacyjnych katolicyzmu z okresu pierwszego tysiąclecia chrześcijaństwa oraz realizował w sposób praktyczny wiele słuszych postulatów koncyliaryzmu, gallikanizmu, jansenizmu, febronianizmu i józefinizmu, dotyczących wprowadzenia większej autonomii organizacyjnej dla Kościołów lokalnych odnośnie do umocnienia władzy biskupów i synodów. Wprawdzie ostatni administrator diecezji Konstancji nie zdołał w sposób trwały wprowadzić reform kościelnych z powodu sprzeciwu papieża, Kurii Rzymskiej, książąt niemieckich oraz części kleru i wiernych, ale dzięki swojej determinacji odniósł sukcesy w praktycznej realizacji koncepcji służebnej roli duchownych w parafiach oraz świadomego udziału wiernych w życiu kościelnym. Mimo że główny teoretyk wessenbergianizmu został zmuszony przez Rzym do zaprzestania czynnej działalności kościelnej i ustąpienia ze stanowiska rządcy biskupstwa jego działalność w dużym stopniu przyczyniła się do zorganizowania w latach 70. XIX wieku na terenie byłej diecezji 50 parafii starokatolickich (Wysoczański 1992, 55). Powstały one zarówno na terenie Niemiec, jak i Szwajcarii. Bez przesady zatem można powiedzieć, że dzięki zaangażowaniu ks. Ignaza zaistniały dogodne warunki do powstania starokatolicyzmu. W ocenie ks. Wolfganga Krahla (1928-1978), niemieckiego teologa starokatolickiego, twórcy wessenbergianizmu „zdobył wielką teologiczną, filozoficzną, historyczną i pedagogiczną wiedzę, którą próbował powiązać z wymaganiami epoki, i stworzył podstawę do działalności chrześcijańskokatolickiej” (Krahl 1962, 35). Dla

starokatolików ostatni rządcą diecezji Konstancji „był ostatnim wielkim przedstawicielem wewnątrzkatolickiego ruchu episkopalnego przeciwko papieskiemu i kurialnemu centralizmowi i jednocześnie protektorem dojrzałego katolickiego ruchu reformatorskiego, który pod wieloma względami wywarł wpływ na ruch starokatolicki” (*Kirche für Christen heute* 1994, 162). W 1910 roku, z okazji 50. rocznicy śmierci twórcy wessenbergianizmu, ks. Wilhelm Cajetan Schirmer (1847-1923), proboszcz parafii starokatolickiej w Konstancji (1897-1923), zorganizował w mieście nad jeziorem Bodeńskim uroczystości kościelne i sympozjum naukowe oraz wydał różne publikacje poświęcone pamięci ostatniego rządcy diecezji konstancjańskiej (Heuschen 1956, 28).

Bibliografia

- Anonim. 1876. „Johann Michael Sailer.” *Katholische Blätter* 4 (18): 140-141.
- Banaszak, Marian. 1991. *Historia Kościoła Katolickiego. Czasy nowożytne (1758-1914)*. T. 3. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Bangert, Michael. 2009. *Bild und Glaube: Ästhetik und Spiritualität bei Ignaz Heinrich von Wessenberg (1774-1860)*. Fribourg/Stuttgart: Academic Press/Paulus Verlag/W. Kohlhammer Verlag.
- Bastgen, Hubert. 1917. *Dalbergs und Napoleons Kirchenpolitik in Deutschland*. Berlin: Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft.
- Beck, Joseph. 1862. *Freiherr Ignaz Heinrich von Wessenberg. Sein Leben und Wirken: Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der neuern Zeit. Auf der Grundlage handschriftlicher Aufzeichnungen Wessenbergs*. Freiburg im Breisgau: Friedrich Wagner'sche Buchhandlung.
- Beck, Joseph. 1874. *Wessenberg und die kirchliche Reform oder Nationalität und Romanismus*. Karlsruhe: G. Brauns'sche Hofbuchhandlung.
- Bihlmeyer, Karl, und Hermann Tüchle. 1934. *Kirchengeschichte*. Dritter Teil: *Die Neuzeit und die neueste Zeit*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.

- Braun, Karl-Heinz. 1989. *Kirche und Aufklärung – Ignaz Heinrich von Wessenberg (1774-1860)*. Freiburg/München/Zürich: Katholische Akademie Freiburg und Verlag Schnell & Steiner.
- Ch. 1915. „Wessenberg Ignacy von”. W *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, Opracowana pod kierunkiem ks. ks. Józefa i Romana Archutowskich i innych, Wyd. 1. Warszawa/Lublin/Łódź: Wydawnictwo Biblioteki Dzieł Chrześcijańskich: 215-216.
- Dalberg, Karol Teodor. 1874. *Encyklopedia Kościelna podług Teologicznej Encyklopedii Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób* wydana przez ks. Michała Nowodworskiego. T. IV. Warszawa: W Drukarni Czerwińskiego i Spółki: 3-5.
- Denzler, Georg, i Carl Andresen. 2005. „Wessenbergianizm”. W *Leksykon historii Kościoła*. Z niemieckiego tłum. Agnieszka Lenarczyk, Wojciech Lenarczyk, W. Lenarczyk (tyt. oryg. *Wörterbuch Kirchengeschichte*). Warszawa: Świat Książki: 444.
- Esser, Günter. 2007. „Seelsorger als Herausforderung: Johann Michael Sailers «Pastoraltheologie» als Antwort auf die Kirchenkrise seiner Zeit.” W *Im Himmel Anker werfen: Vermutungen über Kirche in der Zukunft. Festschrift für Bischof Joachim Vobbe*. Hrsg. Angela Berlis, und Matthias Ring, 329-344. Bonn: Alt-Katholischer Bistumsverlag.
- Färber, Konrad. 1994. *Kaiser und Erzkanzler: Carl von Dalberg und Napoleon am Ende des Alten Reiches (mit ausführlichem Literaturhinweisen)*. Regensburg: Mittelbayerische Druck und Verlagsgesellschaft.
- Färber, Konrad, und Albrecht Klose, Hermann Reidel. 1994. *Carl von Dalberg: Erzbischof und Staatsmann (1744-1817) (mit ausführlicher Dalberg-Bibliographie)*. Regensburg: Buchverlag der Mittelbayerischen Zeitung.
- Gilg, Otto. 1946. *Christkatholizismus in Luzern: Ein Beitrag zur Luzerner Geistesgeschichte*. Luzern: Reuss-Verlag.

- Gilg, Otto. 1960. „Die Seelsorgebedeutung Ignaz Heinrich von Wessenberg. Ein Gedenkwort zur 100. Jahrgung des Todestages.” *Internationale Kirchliche Zeitschrift* 3: 129-149.
- Hausberger, Karl. 1995. *Carl von Dalberg: Der letzte geistliche Reichfürst*. Regensburg: Universitätsverlag.
- Heuschen, Paul. 1956. „Konstanz und Alt-Katholizismus”. W *Alt Katholisches Jahrbuch und Kalender*, 22-31. Bonn.
- Kirche für Christen heute. Eine Information über die Alt-Katholische Kirche*. 1994. Berlin: Verlag H. Hoffmann GmbH.
- Klueting, Harm. 1993. *Katholische Aufklärung – Aufklärung im katholischen Deutschland* (Studien zum achtzehnten Jahrhundert 15). Hamburg: Felix Meiner.
- Korybut-Woroniecki, Aleksander. 2006. *Państwo Pruskie wobec Kościoła Katolickiego w latach 1837-1842*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Krahl, Wolfgang. 1962. „Ignaz Heinrich von Wessenberg und sein Kirchenverständnis im Sinne der altkirchlichen Ökumene”. W *Alt-Katholisches Jahrbuch*, 35-44. Bonn.
- Krahlm, Wolfgang. 1975. „Z dziejów starokatolicyzmu”. *Rodzina* 15 (24): 6-7.
- Kraus, Franz Xaver. 1875. *Lehrbuch der Kirchengeschichte für Studierende*. Trier: Duncker & Umblot.
- Küry, Adolf. 1915. „Die Durchführung der kirchlichen Verordnungen des Konstanzer Generalvikars I. H. von Wessenberg in der Schweiz.” *Rozprawa doktorska*, Universität Bern.
- Küry, Urs. 1996. *Kościół starokatolicki. Historia, nauka, dążenia*. Tłumaczenie i opracowanie naukowe pod kierunkiem bpa prof. dr. hab. Wiktora Wysoczańskiego (tyt. oryg. *Die Altkatholische Kirche. Ihre Geschichte, ihre Lehre, ihr Anliegen*). Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Lang, Berthold. 1932. *Bischof Sailer und seine Zeitgenossen*. München/Regensburg/Dillingen: Verlagsanstalt vorm. G. J. Manz.

- Merkle, Sebastian. 1909. *Die katholische Beurteilung des Aufklärungszeitalters*. Berlin: Reichl & Co.
- Merkle, Sebastian. 1910. *Die kirchliche Aufklärung im katholischen Deutschland: Eine Abwehr und zugleich ein Beitrag zur Charakteristik „kirchlicher“ und unkirchlicher*. Berlin: Reichl & Co.
- Meyers Konversations-Lexikon. Eine Enzyklopädie des allgemeinen Wissens*. Bd. 16. 1890. Leipzig/Wien: Bibliographisches Institut.
- Oeyen, Christian. 1983. „Wessenberg und die Kirche von Utrecht”. *Internationale Kirchliche Zeitschrift* 73 (1): 269-277.
- Ott, M. 1912. „Wessenberg Ignaz von”. W *The Catholic Encyclopedia*, wyd. 1. New York: 590-591.
- Picard, Paul. 1975. *Zölibatsdiskussion im katholischen Deutschland: Auseinandersetzung mit der kanonischen Vorschrift im Namen der Vernunft und der Menschenrechte*. Düsseldorf: Patmos- Verlag.
- Schirmer, Wilhelm Cajetan. 1910. *Ignaz Heinrich von Wessenberg des Bistums Konstanz letzter Oberhirt*. Konstanz: Ernst Ackermann Großh. Hofbuchhändler.
- Schirmer, Wilhelm Cajetan. 1913. „Wessenbergs religiöse Persönlichkeit”. *Internationale Kirchliche Zeitschrift* 3 (2): 158-171.
- Umiński, Józef. 1960. *Historia Kościoła*. T. II. Opole: Wydawnictwo Diecezji Świętego Krzyża.
- Urbisch, Johannes. 2006. *Die Geschichte des Alt-Katholizismus in Schlesien bis 1945*. Berlin: Verlag: Alt-Katholische Kirchengemeinde.
- Wawrykowa, Maria. 1982. „Arcybiskup Karol Teodor Dalberg, ostatni arcykanclerz Rzeszy.” *Przegląd Powszechny* 5 (734): 210-230.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1801a. *Die Folgen der Säkularization*. Zürich: Orel Füßli & Co.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1801b. *Der Geist des Zeitalters: Ein Denkmal des achtzehnten Jahrhunderts zum Besten des neunzehnten errichtet von einem Freunde der Wahrheit*. Zürich: Orel Füßli & Co.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1804. „Über die Liturgie.” *Archiv für die*

- Pastoralkonferenzen in den Landkapiteln des Bisthums Konstanz.*
Bd. 1. Meersburg/Freiburg im Breisgau: Bisthum Konstanz.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1805. „Verordnung vom 5. Januar 1805.“ *Archiv für die Pastoralkonferenzen in den Landkapiteln des Bisthums Konstanz.* Bd. 2. Meersburg/Freiburg im Breisgau: Bisthum Konstanz.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von, Hrsg. 1808. *Sammlung Bischöflicher Hirtenbriefe und Verordnungen Sner. Hoheit des Durchlauchtigsten Fürsten-Primas des Rheinischen Bundes, Bischofs zu Konstanz. Von dem J[ahr] 1801-1808.* Konstanz: Waibel.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von, Hrsg. 1809-1827. *Sammlung Bischöflicher Hirtenbriefe und Verordnungen Sner. Hoheit des Durchlauchtigsten Fürsten-Primas des Rheinischen Bundes, Bischofs zu Konstanz. Von dem Jahr 1809-1827.* Konstanz: Bisthum Konstanz.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1812a. *Christkatholisches Gesang- und Andachtsbuch zum Gebrauche bei der öffentlichen Gottesverehrung in dem Bisthum Konstanz.* Konstanz: Bisthum Konstanz.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1812b. *Katechismus oder Leitfaden zum christkatholischen Religionsunterricht.* Constanz: Bisthum Constanz.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1814. *Die Elementarbildung des Volkes im Achtzehnten Jahrhundert.* Zürich: Orell Füssli & Co.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1818. *Betrachtungen über die Verhältnisse der Katholischen Kirche im Umfange des Deutschen Bundes.* Karlsruhe: o. A.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1825. *Lieder und Hymnen zur Gottesverehrung in dem Bistum Constanz.* Constanz: Bisthum Konstanz.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1827. *Die christlichen Bilder, ein Beförderungsmittel des christlichen Sinnes.* Bd. 1-2. Konstanz: Wallis.
- Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1831. *Ritual nach dem Geist und den Anordnungen der katholischen Kirche oder praktische Anleitung für den katholischen Seelsorger zur erbauchlichen und*

lehrreichen Verwaltung des liturgischen Amtes. Zugleich ein Erbauungsbuch für die Gläubigen. Stuttgart und Tübingen: J. G. Cotta'sche Buchhandlung.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1833. *Die Kraft des Christenthums zur Heiligung des Sinne und des Wandels: Ein homiletisches Handbuch.* Konstanz: Glükher.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1835. *Die Elementarbildung des Volkes in ihrer fortschreitenden Ausdehnung und Entwicklung.* Constanz: Glükher.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1836. *Betrachtungen über die wichtigsten Gegenstände im Bildungsgange der Menschheit.* Aarau: Sauerländer.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1840. *Die großen Kirchenversammlungen des 15ten und 16ten Jahrhunderts.* Bd. 1-4. Constanz: Glükher.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1844. *Die falsche Wissenschaft und ihr Verhältnis zum Leben.* Stuttgart: Neff.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1857. *Gott und die Welt.* Bd. 1-2. Heidelberg: Mohr.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1865. *Christkatholisches Gesang- und Andachtsbuch zum Gebrauche bei der öffentlichen Gottesverehrung in dem (ehemaligen) Bisthum Konstanz.* 31. Auflage. Freiburg im Breisgau: Wangler.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1869. *Die Eintracht zwischen Kirche und Staat, auf die genaue Beachtung des wahren Zweckes beider begründet.* Aarau: Sauerländer.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1968. *Unveröffentlichte Manuskripte und Briefe.* Bd. I/1: *Autobiographische Aufzeichnungen.* Hrsg. K. Aland, und W. Müller. Freiburg im Breisgau: Herder.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1970. *Unveröffentlichte Manuskripte und Briefe.* Bd. IV: *Reisetagebücher.* Hrsg. K. Aland, und W. Müller. Freiburg im Breisgau: Herder.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1979. *Unveröffentlichte Manuskripte*

und Briefe. Bd. III: *Kleine Schriften*. Hrsg. K. Aland, und W. Müller. Freiburg im Breisgau: Herder.

Wessenberg, Ignaz Heinrich von. 1987. *Unveröffentlichte Manuskripte und Briefe*. Bd. II: *Die Briefe Johann Philipps von Wessenberg an seinen Bruder*. Hrsg. Aland Kurt, und Wolfgang Müller. Freiburg im Breisgau: Herder.

Wysoczański, Wiktor. 1992. „Historyczne, teologiczne i prawnokościelne podłoże powstania starokatolicyzmu”. *Rocznik Teologiczny* 34 (1): 7-57.